

Spiritualiteit: wat betekent dat voor mij? (1) (2006)

Sieth Delhaas

Relevo - Weert, 21.2.2006

Inleiding

Spiritualiteit: Waar sta jij zelf?

Oranje rode vlammen, je kunt niet anders zeggen dan een laaiend vuur tegen een zwarte achtergrond. Dat springt je tegemoet van de omslag van het boek van Kees Waaijman over spiritualiteit.

Een laaiend vuur: is het dat, spiritualiteit?

Allereerst: wie is Kees Waaijman? Hij is religieus, lid van de orde van de Karmel. Hij was, toen hij dit boek schreef, wetenschappelijk directeur van het Titus Brandsma Instituut, en hoogleraar Spiritualiteit aan de Katholieke Universiteit van Nijmegen, daarnaast redactielid van het spiritualiteitstijdschrift Speling



Spiritualiteit, wat is dat?

In de bibliotheek in Den Bosch vond ik onder de zoekterm spiritualiteit meer dan driehonderd publicaties. Van spiritualiteit in de liturgie tot spiritualiteit in de wielersport. De aandacht voor spiritualiteit is de laatste decennia zo gegroeid dat ik van de bomen het bos niet meer zie.

U kunt van mij tijdens de drie avonden die door Relevo voor dit onderwerp zijn uitgetrokken dus ook niet verwachten dat ik u vertel wat spiritualiteit is.

Met dit thema begeven we ons op gladijs. Iedereen heeft er iets over te zeggen. Maar is dat wel mogelijk?

Je kunt om te beginnen allerlei vragen stellen:

- *om wie draait het bij spiritualiteit?*
- *waar komt spiritualiteit vandaan?*
- *waarom houden de mensen zich tegenwoordig zo bezig met spiritualiteit?*
- *wat is er zo aantrekkelijk aan of in spiritualiteit?*
- *waarom lijken juist gewone mensen zich de laatste decennia voor spiritualiteit te interesseren, terwijl het voor de jaren zestig alleen iets was wat je bij kloosterlingen en heiligen moest zoeken?*
- *wat levert spiritualiteit voor mensen op?*

Vragen waarover je samen kunt praten, maar waarop je toch maar vage antwoorden zult kunnen krijgen of geven. En daarmee blijft spiritualiteit dus ook een vaag begrip.

Het boek van Kees Waaijman van bijna duizend pagina's heb ik gekozen als uitgangspunt voor deze avonden. Waarom?

De ondertitel van het boek is: vormen, grondslagen en methoden. Dat betekent dat hij in dit boek probeert juist het vage uit dit begrip te verwijderen. Daarvoor in de plaats wil hij het begrip helder neerzetten. Waarom komt hij daar nu juist in het jaar 2000 mee?

Je denkt onmiddellijk, mooi, 2000 jaar na de geboorte van Jezus waaruit een nieuwe religieuze beweging ontstond.

Gaan we het dan - alleen maar - hebben over christelijke spiritualiteit? Deze avond in elk geval wel. En dat moet wel om een begin te maken met het begrip helder neer te zetten. Ik doe dit ook omdat wij, denk ik, zoals we hier bij elkaar zijn, vertrouwd zijn met een bepaalde taal waarin religieuze begrippen verstaanbaar zijn. En wel de christelijke taal. Ook al zou u niet -meer- tot de christelijke godsdienst behoren, toch bent u door onze Nederlandse en Europese cultuur vertrouwd geraakt met die taal. Sterker nog: die christelijke begrippen behoren tot onze cultuur. Voorbeeld mijn eigen ervaring met het Tibetaanse dodenboek.

Daarom zullen we vanavond als het om spiritualiteit gaat meestal spreken over God. Wat we daaronder ook verstaan. Zie het eerste aandachtspunt voor deze avond: spiritualiteit raakt de kern van het menselijke bestaan: de verhouding tot het Absolute. Dat is de eerste regel waarmee Waaijman zijn boek begint. Hij zet het dus gelijk al breed op. Hij laat met die eerste regel al zien: spiritualiteit is niet iets wat specifiek is voor de christelijke godsdienst. Het is iets wat in alle culturen, levensbeschouwingen en religies voorkomt. En hij voegt er aan toe: deze verhouding wordt in de spirituele tradities, dus ook buiten de christelijke traditie op een andere manier verwoord. Bijvoorbeeld termen als de verlichting; voortkomend uit het Ene; uiteindelijke Bevrijding, enzovoort.

Zijn tweede alinea begint hij met een uitspraak die de spiritualiteit heel dicht bij onszelf brengt. Daarmee ligt dit woord ineens heel vertrouwd in ons midden. Het is uw tweede aandachtspunt. Hij zegt:

in het dagelijks leven is spiritualiteit doorgaans sluimerend aanwezig als een stille kracht op de achtergrond, een bezieling, een oriëntatie.

Deze regels zeggen iets over onszelf. Wij allen kunnen beschikken over spiritualiteit. Nee, we beschikken er over. Het ligt in ons mensen opgeslagen. Het is gewoon aanwezig. Het hoort bij mensen.

Maar wat ik minstens zo boeiend vind, dat ik er dus zeker van kan zijn dat mijn medemensen ook die sluimerende spiritualiteit 'als een stille kracht' met zich mee dragen. Dat zou dus iets moeten zeggen over de omgang met onze medemensen.

Spiritualiteit met een hoofdletter wordt het echter als, zo zegt Waaijman, spiritualiteit soms als een onontkoombare Presentie ons bewustzijn binnendringt. Dan vraagt zij om vormgeving en doordenking. (let op hoofdletter).

Waaijman veronderstelt dat de laatste decennia juist veel mensen iets dergelijks, die Presentie met een hoofdletter, zelf hebben ervaren. En daar wilden ze met anderen over praten en over lezen. Want zo'n beleving gaat je niet in de koude kleren zitten. Vandaar,

veronderstelt Waaijman, al die spirituele centra, cursussen, boeken, etc., die als paddestoelen tevoorschijn kwamen.

Waar kwam die belangstelling ineens vandaan? Eén veronderstelling is als gevolg van de psychoanalytische beweging door Freud rond de eeuwwisseling van de 20^e eeuw in gang gezet; door de desillusie van het vooruitgangsgeloof en de Verlichting in de eeuwen daarvoor; de oorlogen van de twintigste eeuw zou het een antwoord op de zinloosheid van het bestaan en de massacultuur kunnen betekenen; de heilzame bries van Vaticanum II -hier is een rooms-katholiek aan het woord; maar het is wereldwijd gaande. Dit en alle ontwikkelingen die daarmee samenhangen hebben geleid tot al die aandacht voor de studie van spiritualiteit. Want die was er nooit zoveel. Vanwege dat vage, wat ik eerder noemde, was spiritualiteit, ook in de kerken - in de ene kerk, de rooms-katholieke, wat meer, maar wel onder controle - , dan in de andere, de protestantse - een vaak of min of meer verdacht ongrijpbaar 'iets'.

Soorten spiritualiteit

De laatste dertig jaar zijn er wetenschappelijke programma's ontwikkeld die 'de geleefde ervaring van de spiritualiteit bestuderen'. Het Titus Brandsma Instituut waarvan Waaijman directeur is, staat daar om bekend. Dus het is geen programma van hoe moet de mens spiritualiteit beleven, maar de wetenschappers bestuderen de uitspraken van - ook - gewone mensen wat zij zelf als spiritualiteit ervaren. (zie ook de KRO programma's over wonderen e.d., materiaal vaak gebruikt juist voor zulke wetenschappelijke programma's). Er is door al deze ontwikkelingen behoefte aan onderzoeksgereedschap. U weet, als iets wetenschappelijk moet heten, dan moet het onderzoek aan bepaalde eisen voldoen. En Waaijman heeft zijn boek geschreven als onderzoeksgereedschap. Dat wil zeggen je kunt met dit boek antwoorden vinden op de vraag hoe spiritualiteit zich laat zien; hoe je spiritualiteit kunt benoemen. Daarbij moet er ook gebruik worden gemaakt van andere vakkennis zoals psychologie, sociologie, geschiedenis, filosofie, theologie. Bijvoorbeeld er moet rekening worden gehouden met het globaliseringsproces en de veramerikanisering van de wereld. Mondialisering is belangrijk. Er ontwikkelt zich ook een interreligieuze dialoog. De dialoog verbreedt de horizon van mensen. Het eigen perspectief kan worden verbreed of losgelaten door de dialoog. De interspirituele dialoog is een spiritueel proces.



"They who want to win the world for Christ must have the courage to come into conflict with it."

~Blessed Titus Brandsma

Waaijman heeft in zijn boek vierenvijftig vormen van spiritualiteit beschreven. Deze zijn verdeeld over drie hoofdgroepen:

1. lekenspiritualiteit
2. scholen van spiritualiteit
3. tegenbewegingen.

In alle drie de groepen is de godmenselijke omvorming het centrale punt. Wat gebeurt daar? Vooral: wat hebben mensen daar zelf over te vertellen?

Ik verlaat hier de lijn van het onderzoek van Waaijman, anders wordt het te wetenschappelijk. Wij gaan verder met het terrein van de lekenspiritualiteit. Het eerste terrein van zijn onderzoek.

Waaijman zegt daarover:

‘De lekenspiritualiteit vormt zich in de persoonlijke levensgeschiedenis. Zij ontplooit zich binnen het genealogisch kader van de familie en vindt haar centrum in de woning, die de intimiteit behoedt en bemiddelt tussen binnen en buiten.’

Herkent u iets daarvan?

Op deze stelling wil ik verder ingaan en zal daar ook mijn persoonlijke opmerkingen bij maken. Het is duidelijk dat, hoewel Waaijman zegt een breed onderzoek te willen doen, hij natuurlijk spreekt vanuit eigen perspectief en achtergrond. Dat is de rooms-katholieke achtergrond en de ontwikkelingen binnen die kerk. Ik probeer het wat te verbreden naar het algemeen christelijke en zal er ook vragen bij stellen over situaties. Bijvoorbeeld nu niet iedereen meer een gezin vormt, er veel alleenstaanden zijn, en met het oog op ouder worden, mensen vaak alleen zijn achtergebleven, hoe zij omgaan met de familiegewoonten van spiritualiteit, enzovoort.

De lekenspiritualiteit is bij de geboorte al min of meer bepaald:

- a) er is een bepaald gezin, dat op zichzelf al bepaald is door de generaties daarvoor.
- b) dat bepaalde gezin, dat weer bepaald wordt door de woning, die de omgang binnen het gezin sterk beïnvloedt; ook een rol spelen welstand en welzijn, relaties met anderen.
- c) De grondstof van de lekenspiritualiteit wordt gevormd door de persoonlijke levensloop.

Ad a) Er is een bepaald gezin, dat op zichzelf al bepaald is door de generaties daarvoor.

Vragen die van belang zijn. Werd je gedoopt? Verwijst de naam van het kind naar een zekere vroomheid? Vanuit een kerkelijke context is er door de leer van de kerk, of door het lezen van de bijbel thuis een besef bij de ouders of en zo ja hoe zij het kind willen inwijden in die kerkelijke context. Maar daarnaast is er de persoonlijke vroomheid van de moeder, de vader, apart of samen. Liedjes leren, gebedje leren voor het eten, het slapen gaan. Ieder gezin heeft zo zijn eigen patroon. Maar er is een weten van hoe het zou kunnen of moeten via die religieuze groep waar je bij hoort.

In de bijbelse traditie is de naamgeving van de geborene vaak een uitspraak van de moeder of de vader, die iets zegt over de verhouding van die ouder met God: bijv. Mijn Machtige is mijn Levenskracht (ps. 109)

Groei je niet op binnen zo'n religieuze sfeer, is er dan misschien toch een niet-kerkelijk gebonden persoonlijke vroomheid. Hoe groot is die kans?

Die kans is reëel, want terugrijpend naar de uitspraak van Waaijman eerder:

In het dagelijks leven is spiritualiteit doorgaans sluimerend aanwezig als een stille kracht op de achtergrond, een bezieling, een oriëntatie.

Hoe moeten we dat dan zien als de ouders niet zelf een religieuze achtergrond hebben, of daar niets meer aan doen? Dat laatste zien we vaak bij onze eigen kinderen die in elk geval de

kerk achter zich gelaten hebben. Hoe wordt dan die spiritualiteit bij die jonggeborene gevormd?

Ad b) Dat bepaalde gezin dat op zijn beurt bepaald wordt door de woning, die de omgang binnen het gezin sterk beïnvloed, en de daarnaast spelende gegevens van welstand en welzijn, relaties met anderen.

Waaijman noemt een voorbeeld van in welk gezin een kind terecht komt.

Een dochter uit een tienerhuwelijk, vader verdwijnt na het huwelijk, moeder geeft daarvan haar kind de schuld. Het kind voelt zich onmachtig en haar leven, als ze jong trouwt wordt een kopie van dat van haar ouders. Haar ervaring in religieus opzicht is: mijn ouders luisterden nooit naar me; ik bid niet, want God heeft toch geen interesse in mij. We zien de overeenkomst tussen de relatie met de moeder en met God. In deze overdracht tussen ouder en kind krijgt spiritualiteit geen kans.

Een ander voorbeeld: Een klein meisje vraagt aan haar vader: wat is dat voor een boek? 'De bijbel', antwoordt haar vader. De vader gaat heel open en ontspannen op haar volgende vragen in. Ook hier vindt overdracht tussen twee generaties plaats, maar deze is uitnodigend. We horen zelfs de vader op haar vragen af en toe zeggen: dat weet ik niet, als het over God gaat. Er is dus in de ontwikkeling van de spiritualiteit van dat kind van alles mogelijk.

Ad c) De grondstof van de lekenspiritualiteit wordt gevormd door de persoonlijke levensloop.

Geleidelijk groeit het leven van de jonge mens (m/v) uit tot een min of meer vastliggend patroon van werk, relaties, en alles waar hij of zij zich toe aangetrokken voelt, uitdrukkelijk of niet voor dingen kiest en zo haar/zijn positie in gaat nemen.

Al deze onderdelen van haar/zijn leven werken op elkaar in en het wordt een soort weefwerk dat leven wordt genoemd.

Waaijman noemt de hoofdvelden: werkkring, gezinsleven, vriendschappen en liefdesrelaties, woonplaats, vrijetijdsbesteding, religie, politiek en maatschappelijk leven. Hij noemt in dat hele weefwerk 'de zorg' als een belangrijke stabilisator van het leven. De zorg die jezelf ontvangt en de zorg die je op jouw beurt om anderen hebt.

Vanzelfsprekendheid

In deze opsomming wil ik een opmerking maken. Daarin noemt hij het gezinsleven als een vanzelfsprekend onderdeel. Wij weten dat in onze tijd heel veel jonge, maar ook oudere mensen er bewust voor kiezen om alleen te leven. Ik spreek dus nu even niet over die mensen die - zoals men dat vroeger noemde 'overschoten' en waar zielig over werd gedaan. De 'eenzamen' worden ze vaak genoemd. Ik noem nu een heel andere en moderne categorie mensen die lijken hun volwassen leven buiten een verband te leven waarin de eigen woning een rol speelt. Door een toenemende welvaart vanaf de jaren zestig van de vorige eeuw is er een ontwikkeling van een ongekeerde expansie op het gebied van vrije tijd naar spectacularisering en mediasering (TV, afspeelapparatuur, video's etc.). Deze ontwikkeling doet een enorme aanslag op menselijke relaties als het gezin, de familie, buurtschappen. Er is

een grote mobiliteit ontstaan. Iedereen komt op andere tijden thuis of vertrekt. Er is sprake van 'vrijtijdsindustrie'.¹

Vraag: hoe denken wij in die nieuwe leefstijlen de ontwikkeling van de leken- of persoonlijke spiritualiteit ruimte te geven?

Ook valt op dat Waaijman in de opsomming van het volwassen worden de religie als een vast gegeven noemt, terwijl dat in onze tijd steeds minder lijkt te worden of totaal afwezig is.

Waaijman stelt dat er in het volwassen worden twee belangrijke spirituele momenten zijn:

- a. het ontstaan van het innerlijk. Je zou kunnen zeggen dat dit mede ontstaat door zelfreflectie. Het leren zich te bezinnen op het eigen leven. Hij zegt daarvan dat deze ruimte van het innerlijk aanvankelijk onwennig is. Want het kan een gevoel van vervreemding geven. De ervaring dat jij anders naar de dingen kijkt dan anderen. Of dat je je omgeving ineens anders ziet. Maar die ontdekkingen zijn belangrijk omdat anders de persoonlijke uitgroei alleen maar bestaat in het kritiekloos overnemen van de patronen waarin je bent opgegroeid. En juist op dat nieuwe innerlijk zal de spiritualiteit kunnen aansluiten.
- b. het tweede spirituele moment bestaat erin dat door de uitgroei van het leven heen er iets voelbaar wordt van het Geheim. Waaijman schrijft dit woord met een hoofdletter. Spiritualiteit probeert namelijk onze levenswerkelijkheid een extra dimensie te geven. Zij wil laten zien dat onze levenswerkelijkheid méér is dan een ruimte, of het weefwerk zoals ik het eerder noemde, waarin en waardoor wij onszelf handhaven in de wereld. Als wij ons leven proberen te beheersen en naar onze hand te zetten. Alles wat we doen, de keuzes die we maken, ons omgaan met onze relaties, de manier waarop wij ons gedragen, zijn, zegt Waaijman, enerzijds een incarnatie van onze levensvorm, maar tegelijkertijd openbaren ze een méér, of een meerwaarde, een geheimvolle andere zijde.

Ouder worden

Als laatste in de ontwikkeling naar spiritualiteit wordt het ouder worden genoemd. Het lijkt dan alsof het afnemen van de energie, de levenskracht, het minder snel worden, het minder mooi worden, allemaal als negatief moet worden gezien. Maar dit 'afnemen' van veel levensaspecten waaraan een man of een vrouw vaak hun kracht hebben ontleend, waar ze trots op zijn geweest, dus dit afnemen draagt ook de mogelijkheid in zich om opnieuw een kracht te zijn voor de eigen geestelijke groei.

Men kan de vraag aan zichzelf beginnen te stellen, misschien voor het eerst: wie ben ik mijn hele leven geweest? Ben ik degene werkelijk die ik geworden ben?



¹ H.Mommaas e.a., *De vrijtijdsindustrie in stad en land. Een studie naar de markt van belevenissen* (Den Haag 2000) 9.

Antwoorden op deze vragen bieden een mogelijkheid tot inkeer. Mensen trekken zich terug. Proberen de eindigheid, de dood in zich toe te laten. Dan wordt de identiteit niet meer, zoals bijna het hele voorgaande leven, aan het sociale weefsel ontleend. Nee, dan komt de eigen identiteit te staan in de confrontatie of de ontmoeting met het Oneindige (let op de hoofdletter). De spirituele vraag kan dan worden:

waaraan ontleent het leven van een mens zijn waarde, wanneer de kwaliteit van het leven wegvalt?

Deze confrontatie of ontmoeting kan mensen de gelegenheid geven bezinnende of contemplatieve ervaringen op te doen. Dan is er geen neergang, zoals het ouder worden vaak wordt gezien, maar een doorgroei. De fysieke en spirituele integratie, vervlechting van de persoonlijkheid wordt juist daardoor versterkt.

Tot slot

Ik heb geprobeerd om, door u mee te nemen op de ontwikkelingsweg van elk mens, iets te laten zien van de spiritualiteit die de mens vergezelt. Bijna een hachelijk gebeuren voor die spiritualiteit als je ziet wat er onderweg allemaal met haar of hem gebeuren kan.

Maar ik hoop dat het begrip spiritualiteit voor u dichterbij is gekomen. Straks in de discussie komt ze misschien nog dichterbij.

Een laatste opmerking:

Er is door de eeuwen heen, ook in de bijbelse tijden zien we dat, steeds een zekere strijd geweest om de bemoeienis van de officiële instituten met die persoonlijke vroomheid. In bijbelse tijden waren die instituten de tempel, de priesters, de profeten. In onze tijd zijn het de kerken. Zij wilden en willen zich bemoeien met de opvoeding in die persoonlijke spiritualiteit. De leken op hun beurt zijn zich altijd bewust geweest van de waarde van hun persoonlijke spiritualiteit. Zij wilden zich hun eigen ervaringen op dat gebied niet zo maar laten afnemen. Of zich op dat punt iets laten voorschrijven.

Daar hebben we in ons eigen leven misschien ook wel voorbeelden van. Die horen we in de discussie hierna misschien.